

Ключові слова: особистість злочинця, злочинне діяння, психологічна структура злочину, ціннісні орієнтації злочинця, індивідуальна правосвідомість, правовий нігілізм, соціально-правовий цинізм, дефекти особистісних установок, дефекти психічного розвитку.

Резюме

Статья посвящена раскрытию личности преступника, которое предусматривает изучение психологических механизмов противоправного поведения, мотивации разных видов преступлений, индивидуально-психологических и социальных факторов и ситуативных реакций человека.

Ключевые слова: личность преступника, преступное деяние, психологическая структура преступления, ценностные ориентации преступника, индивидуальное правосознание, правовой нигилизм, социально-правовой цинизм, дефекты личностных установок, дефекты психического развития.

Summary

The article deals with the analysis of criminal personality, which provides for study of psychological mechanisms of unlawful behavior, motivation of various crime types, individual, psychological and social factors and human situational reactions.

Key words: criminal personality, criminal action, psychological structure of a crime, axiological orientations of a criminal, individual legal consciousness, legal nihilism, social and legal cynicism, defects of personal attitudes, defects of psychical development.

Отримано 20.06.2012

Н. В. СМЕТАНІНА

*Наталія Володимирівна Сметаніна, аспірант
Національного університету «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ШЛЯХ ПОШУКУ ЇЇ СУТНІСНОЇ ОСНОВИ

Джерелом соціальних потреб, які викликають необхідність подальшого розвитку кримінології, виступає проблема злочинності, яка відома будь-якій державі та суспільству. За численними опитуваннями громадської думки не лише в Україні, а й у багатьох інших країнах проблема злочинності давно посіла чільне місце серед актуальних суспільних проблем, пропустивши поперед себе хіба що проблеми забезпечення економічного розвитку і матеріального достатку¹.

Злочинність визнають мегапроблемою функціонування людського суспільства, людської цивілізації. Ця проблема набуває характеру ключової загрози національній безпеці в силу закладеного в неї прагнення до насильства, знищення, деформації основних соціальних цінностей, відносин, державних і суспільних інститутів. Злочинність робить неможливим прогресивний розвиток особистості, суспільства і держави².

За даними Департаменту інформаційних технологій МВС України у 2007 р. було зареєстровано 401293 злочинів, у 2008 – 384424, у 2009 – 434678, у 2010 – 500902 і у 2011 – 515833 злочинів. Отже, починаючи з 2009 р. спостерігаємо збільшення динаміки злочинності. Від злочинних посягань у 2007 р. загинуло 9800 осіб, у 2008 – 8656 осіб, у 2009 – 6590 осіб, у 2010 – 6077 осіб і у 2011 – 6426 осіб. Лише за останні п'ять років у нашій державі внаслідок злочинних діянь загинуло 37549 осіб (!).

Визначення чітких меж досліджуваного явища можливе лише в рамках кримінологічної науки, яка глибоко вивчає поняття злочинності. Для будь-якої науки головним питанням є перш за все питання термінології, яку вона використовує для розробки і науково обґрунтованого вирішення проблеми. Саме тому поняття злочинності має для наукових кримінологічних досліджень вирішальне значення.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми розглядалися у працях як вітчизняних учених, зокрема, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. В. Голіни, В. К. Гришука, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, Я. Ю. Кондратьєва, О. М. Костенка, М. В. Костицького, О. Г. Кулика, О. М. Литвака, О. Є. Манохи, М. І. Мельника, П. П. Михайленка, А. А. Музики, М. І. Панова, В. М. Поповича, В. В. Сташиса, С. А. Тарарухіна, В. П. Тихого, І. К. Туркевич, П. Л. Фріса, В. І. Шакуна, С. С. Яценка та інших, так і зарубіжних фахівців – Г. А. Аванесова, А. І. Алексєєва, В. Л. Алтухова, Ю. М. Антоняна, М. М. Бабаєва, І. В. Блауберга, Ю. Д. Блувштейна, О. А. Герцензона, А. І. Долгової, А. Е. Жалинського, О. О. Жижиленка, С. М. Іншакова, І. І. Карпеця, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецової, С. І. Курганова, В. В. Лунєєва, Г. М. Міньковського, Й. С. Ноя, В. В. Панкратова, Е. Ф. Побегайло, С. М. Шапієва, Е. Г. Юдіна, О. М. Яковлева та інших.

Проблемам дослідження злочину як соціального явища присвятили свої праці В. Бачинін, О. Микитчик, Е. Поздняков, А. Добринін, М. Ібрагімов.

Багатогранність, складна структура злочинності зумовлює значне коло пов'язаних із нею криминологічних питань. Але глибоке розуміння природи злочинності і злочинного взагалі, вимагає розробки методологічних шляхів вивчення злочинності. На сучасному рівні мають бути розглянуті питання визначення поняття злочинності (як власне і вимоги до формування будь-якого поняття в юридичній науці), співвідношення окремого злочину і злочинності, методологічна роль загального, особливого і окремого у вивченні злочинності, кількісно-якісна інтерпретація злочинності. Часто злочинність намагаються представити тільки як сукупність злочинів, здійснених у певний період часу на конкретній території. Сьогодні в Україні фактично аналізу піддається не феномен злочинності, а її прояви, тобто зареєстровані злочини, хоча ще в 1976 р. відомий вчений І. І. Карпець ставив питання про те, що якщо злочин – це індивідуальний акт поведінки, то чи можна розуміти злочинність як сукупність злочинів³.

Наукові знання досягаються тільки за умови, якщо вивчення, дослідження будь-яких об'єктів і явищ проводиться відповідно до вимог теорії пізнання, тобто науки про природу пізнання, його сутність і закономірності. Вихідною точкою цієї теорії є методологія – вчення про шляхи і засоби, за допомогою яких вирішуються завдання наукового пізнання.

Методологія розглядається як сукупність положень і вимог теорії пізнання, певних філософсько-діалектичних законів та категорій і логічних принципів, способів, якими наука користується при описі, вивченні й аналізі різних сторін об'єктивної дійсності, а також при пошуку нових уявлень про них. Криминологія використовує ті філософсько-діалектичні закони і категорії, ті логічні принципи і прийоми, а також ті вимоги теорії пізнання, що є необхідними та достатніми для вивчення свого предмета і пошуку нових знань про нього⁴.

Як зазначається у філософській літературі, юриспруденція як наука вивчає правову реальність – діяльність людей, яка потребує правового регулювання, юридичну форму відносин у суспільстві. Юридичні проблеми трансформуються в пізнавальні, а потім здійснюється теоретичне опанування відповідних соціальних явищ. До сутнісної основи права долучається вся система просторово-часових характеристик правової дійсності, його соціальна та історична обумовленість, його реальні зв'язки, залежності, взаємодії всіх правових чинників не лише між собою, а й з тими економічними, політичними, культурними, моральними і психологічними факторами, котрі складають середовище життєдіяльності права⁵.

Убачається, що найбільш плідною методологічною базою для пояснення джерел злочинності можуть слугувати такі принципи і закони діалектики, як закон про загальний, універсальний зв'язок предметів та явищ навколишнього світу, концепція соціального детермінізму, принцип історизму, вчення про діалектичні суперечності, принцип системного підходу при дослідженні соціальних явищ та процесів. Деякі з перелічених філософських категорій були сформульовані ще у давнину, а потім доповнені і розвинуті протягом століть у працях науковців різних країн. Усі зазначені категорії уточнюються і збагачуються у світовій науці наших днів. Вирішуючи проблеми детермінації злочинності, криминологія повинна використати ці перевірені роками філософські положення⁶.

Практика показує, що виникнення будь-якого явища зумовлено чимось іншим – фактором чи факторами, які породжують його. Явище, дія якого приводить до виникнення нового явища, називається причиною. Те саме явище, що виникає під впливом причини, називається наслідком. Умова – явище, що формує причину чи створює можливість її дії, цей зв'язок з наслідком є зумовлюючим⁷. Розробленою і зрозумілою є класифікація факторів злочинності, яка представлена в роботі М. М. Гернета «Суспільні причини злочинності» (1906 р.)⁸. Автор підрозділяв всі фактори або причини злочинів на індивідуальні (антропологічні), фізичні і соціальні, розглядаючи тим самим причини злочинності як соціального явища.

Поняття причинно-наслідкового зв'язку виконує важливу методологічну функцію. Знаючи причини і умови, за яких виникає певний наслідок, людина не тільки передбачає виникнення його, але й здатна породжувати той наслідок, що для неї є більш необхідним. Це дозволяє людині пізнати минуле і передбачити майбутнє⁹. Необхідно вивчати злочинність і особу злочинця, щоб з'ясувати, як запобігати злочинним проявам у сучасному суспільстві.

Якщо розглядати злочинність як соціальний конфлікт, варто пам'ятати, що соціальний конфлікт – це взаємодія різних соціальних груп, спільностей, інтереси яких взаємно протилежні і не знаходять розв'язання на спільній основі. Поняття «антагонізм» дає уявлення про одну з форм суперечностей, котра характеризується гострою, непримиренною боротьбою ворогуючих сил, тенденцій, напрямів. Ним позначають суперечності, котрі не можуть бути розв'язані в рамках того процесу, де вони виникли і розвиваються. Для цього необхідні нові основи, інші рамки. Антагонізм у суспільстві означає нерозв'язуваність соціальних суперечностей у межах старої якості. Соціальні антагонізми у процесі свого розвитку проходять відповідні фази: виникнення, розгортання, загострення, розв'язання на іншій якісній основі. У природі відбувається процес взаємознищення. Соціальні антагонізми не є стабільними. За певних умов вони перетворюються на такі, що розв'язуються. Нічого подібного в живій природі з антагонізмами не відбувається. Взагалі соціальні антагонізми – явище унікальне, неповторне, притаманне лише суспільству¹⁰. Слід пам'ятати і про соціальну природу злочинності, і про те, що злочинність – явище суспільне. А. Кетле, вказуючи у своїй праці «Людина і розвиток її здібностей або досвід суспільної фізики» на те, що «будь-який соціальний стан передбачає відповідно певну кількість та певний порядок чинників, що є необхідними наслідками його організації», підтверджував соціальну сутність феномену вчинення злочинів¹¹.

Найбільші сумніви і протиріччя викликає аналіз злочинності з точки зору системного методу. Відповідно до нього злочинність представляє собою порівняно самостійну, динамічну, ймовірнісну соціаль-

ну систему, елементами якої є конкретні злочини, а також окремі види злочинів, об'єднані в однорідні групи. Специфічний зв'язок цих елементів становить не просто сумарне створювання, а якісно інше за своїм змістом явище – злочинність, яка має нові ознаки і тільки їй притаманна закономірність¹². Певною мірою системний метод входить у протиріччя з принципом індивідуального характеру злочину. Залишається також відкритим питання про джерела організації такої «злочинної системи», її цілеспрямованість.

Вчені відзначали, що методологія системного аналізу має суто прикладний характер – для кожної проблеми будується власна методологія, яку не можна в тому ж виді застосувати для вирішення іншої проблеми, хоча б і близької до неї за структурою. А системний підхід спочатку виник у біології і сучасній техніці¹³.

Із того факту, що системний підхід є методологічним напрямом наукового пізнання, витікає достатньо прозорий, але часто такий, що, на жаль, випускається із виду, висновок: сам по собі системний підхід не вирішує і не може вирішувати змістовні наукові завдання¹⁴.

Критичний аналіз злочинності як системи можна зустріти і в сучасній кримінологічній літературі¹⁵.

Н. Ф. Кузнецова наголошувала, що злочинність – не механічна сума окремих злочинів, а їх органічна сукупність. Між усіма ознаками і властивостями злочинності існує діалектична єдність. Злочинність, як загальне, відображає найбільш суттєві закономірні риси окремих злочинів, а не випадкові ознаки, які мають значення лише для конкретного злочину¹⁶. Такі аргументи не можна визнати цілком переконливими, адже існує слабкий зв'язок між окремими видами злочинності, а в деяких випадках (наприклад, злочини, що вчиняються чоловіками і ті, що вчиняються жінками, статеві злочини та економічні злочини, злочини, що вчиняються з необережності) порівняння виглядає недоречним, так мало спільного між ними. А якщо орієнтуватися на розвиток науки, то до розряду органічних потрапляють біологічні, психологічні, соціальні, економічні і складні технічні системи, а також більш складні, комплексні утворення типу географічних, геологічних і т.п. систем¹⁷.

Злочин вчиняється конкретною особою; він – явище, яке має відбиток індивідуальності. Існуюча ж у суспільстві злочинність – явище, яке відбиває стан суспільного організму, є наслідком соціальних умов життя суспільства; це категорія, яка характеризується статистичними закономірностями (які нерідко залежать від роботи правоохоронних органів і порядку обліку злочинів). У злочинності проявляється не індивідуальна воля, а дія суспільних закономірностей. Злочинність виявляє такі зв'язки з іншими соціальними явищами, які відсутні або не можуть бути безпосередньо встановлені при аналізі індивідуальних злочинних проявів¹⁸.

Але у системі функцій методології системний підхід достатньо ефективно виконує, по-перше, функції, пов'язані з постановкою проблем у спеціальних науках, і, по-друге, функції дескриптивного характеру, тобто методологічного аналізу вже існуючого наукового знання¹⁹.

На сьогодні в кримінології немає чіткого визначення «злочинність», відсутні поняття «злочинність у вузькому розумінні» та «злочинність у широкому розумінні». Г. А. Аванесов зазначає, що в кримінологічній науці ще не визначені конкретні зв'язки злочинності з її складовими, ознаками та компонентами, коли на першому плані не лише злочини, особи, які їх вчиняють, причини злочинів, жертви злочинних посягань, а й соціальні умови злочинності, її соціальні наслідки і латентна злочинність. Хоча в основі всіх цих складових злочинності виступають конкретні злочини²⁰.

Аналіз феномену злочинності можна проілюструвати за допомогою магнітної моделі. Якщо під стіл помістити магніт, то металеві ошурки, які лежать на столі, із купки порошку перетворяться на металеві стовпчики. Магніт буде аналогом причин злочинності, металеві стовпчики – сукупністю злочинів. Під злочинністю при такому підході розуміється магнітне поле. Своєрідне поле соціальної напруги породжує злочинну поведінку. Саме за допомогою цього поля соціальної напруги суспільство породжує масове вчинення небезпечних для нього діянь.

Злочинність можна визначити (за допомогою магнітної моделі) як стан суспільства, при якому регулярно вчиняється значна кількість злочинів – така кількість, що громадяни сприймають вчинення злочинів як закономірність (злочини вчинялись вчора, вони вчиняються сьогодні і будуть вчинятися завтра)²¹. Значна кількість злочинів у відповідності із законом переходу кількості у якість формує нову реальність.

При дослідженні проблеми злочинності слід враховувати, що феномен злочинності дуже тісно пов'язаний з механізмом криміналізації. Злочинність можна розглядати як породження даного механізму. Вона є оціночною оболонкою, яка наповнюється реальними суспільно небезпечними діяннями²².

Уже в незалежній Україні слід відзначити певну тенденцію на відхід від класичного визначення злочинності, пошук сутнісної основи злочинності. Академік А. П. Закалюк вважав, що саме через «олюднення» поняття злочинності має реалізовуватися у кримінології соціально-антропологічний метод, якому тривалий час не було місця у радянській науці. На сучасному методологічному рівні має бути розглянуто ознаки та визначення особи, що вчиняє злочин, роль особистісних та інших індивідуальних чинників злочинних проявів, проблеми вдосконалення прогнозування та запобігання зумовлюючого впливу останніх²³. Професор В. В. Голіна акцентує увагу на вивченні «криміногенного потенціалу суспільства»²⁴, а відомий кримінолог В. М. Дрьомін пропонує прагматичний підхід до пізнання злочинності, розуміння злочинності як предметної діяльності і соціальної практики²⁵.

Професор В. В. Голіна наголошує у своїх працях, що злочинність – вихідне, базове поняття, і той, хто її досліджує, зобов'язаний вирішити найважливіше концептуальне питання про її розуміння. Відмінності в останньому історично зумовили і продовжують зумовлювати методологічний підхід учених до вивчення й осмислення кримінальної реальності, тобто злочину і злочинності²⁶.

Основним завданням і підсумком аналізу методологічних підходів до вивчення злочинності є розробка поняття злочинності, що відповідає сучасному розвитку криминологічної науки.

Пропонуємо таке визначення поняття злочинності: злочинність – це кримінальна практика людей, що проявляється як явище у виді множинності злочинів і осіб, котрі їх вчинили, і яка підлягає кількісно-якісній інтерпретації (криминологічному виміру).

Визначення поняття злочинності через категорію практика дозволить реалізувати в криминології соціально-антропологічний метод, пізнати сутність злочинності, побудувати інформаційну модель злочинності, бо практика (від грецької *praxis*) – це дія, діяльність, діяльне життя, досвід²⁷.

Відмова від спрощених уявлень про злочинність, реалізація соціально-антропологічного методу (поряд з аналізом усталеного статистичного поняття злочинності) у визначенні і вивченні злочинності дозволить розробити дієвий механізм прогнозування і запобігання злочинності. Але на цьому шляху надзвичайно важливо не замінити поняття власного буття злочинності поняттям кримінального потенціалу особи злочинця.

Поняття злочинності, класифікація проявів злочинності, створення сучасної інформаційної моделі буде вимагати оновленого методологічного обґрунтування, формування підходів до розуміння наукового знання, істини в праві та реалізації теоретичних положень у практичній діяльності. Вирішення зазначених завдань у криминологічній науці вбачається можливим і необхідним.

¹ Закарлюк А. Поняття злочинності: предметна сутність / А. Закарлюк // Юридична Україна. – 2004. – № 4. – С. 43–49.

² Шапиев С. М. Преступность и общество (криминологическое теоретико-прикладное исследование) : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / С. М. Шапиев; Санкт-Петербургский университет МВД России. – СПб., 2000. – 46 с.

³ Карпец И. И. Современные проблемы уголовного права и криминологии / И. И. Карпец. – М.: Юрид. лит., 1976. – 224 с. – С. 144–145.

⁴ Криминологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голина, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голини. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х.: Право, 2009. – 288 с. – С. 15–16.

⁵ Філософія права: Навч. посіб. / О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заїнчковський та ін.; за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с. – С. 294–295.

⁶ Даньшин І. М. Проблеми детермінації злочинності / І. М. Даньшин // Вісник Академії правових наук України. – 1994. – № 2: Зб. наук. пр.: для наукових та практичних працівників. – Х.: Основа, 1994. – С. 115–123.

⁷ Криминологія: Загальна частина. Курс лекцій. Навчальний посібник / В. І. Курило, О. Є. Михайлов, О. С. Яра. – К.: Кондор, 2006. – 192 с. – С. 108–110.

⁸ Гернет М. Общественные причины преступности. Социалистическое направление в науке уголовного права : монография / М. Гернет. – М.: Издательство С. Смирнунта, 1906. – 210 с. – С. 39–46.

⁹ Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – Х.: Право, 2010. – 312 с. – С. 172–174.

¹⁰ Філософія: Навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; За ред. І. Ф. Надольного. – 4-те вид., стер. – К.: Вікар, 2004. – 516 с. – С. 218–220.

¹¹ Криминологія. Тексти XIX – начала XX вв. (история социологии преступности) : хрестоматия для студентов юридич. и социол. спец-стей вузов : в 4 т. / Сост. и предисл. д-ра социол. наук, проф. И. П. Рущенко. – Т. 1 : Уголовно-статистические исследования / Под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. М. Бандурки. – Х.: Харьк. нац. ун-т внутр. дел, 2009. – 432 с. – (Классики криминологии и социологии преступности). – С. 30.

¹² Даньшин І. М. Проблеми детермінації злочинності / І. М. Даньшин // Вісник Академії правових наук України. – 1994. – № 2: Зб. наук. пр.: для наукових та практичних працівників. – Х.: Основа, 1994. – С. 115–123.

¹³ Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин; отв. ред. А. Ф. Зотов. – М.: Наука, 1973. – 272 с. – С. 54–57.

¹⁴ Там само. – С. 77–79.

¹⁵ Шепеленко Л. А. Преступность как система: попытка критического анализа : монография / Л. А. Шепеленко. – Луганск: РИО ЛГУВД, 2006. – 94 с.

¹⁶ Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность / Н. Ф. Кузнецова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 232 с. – С. 173–181.

¹⁷ Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин; отв. ред. А. Ф. Зотов. – М.: Наука, 1973. – 272 с. – С. 179.

¹⁸ Даньшин І. М. Проблеми детермінації злочинності / І. М. Даньшин // Вісник Академії правових наук України. – 1994. – № 2: Зб. наук. пр.: для наукових та практичних працівників. – Х.: Основа, 1994. – С. 115–123.

¹⁹ Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин; отв. ред. А. Ф. Зотов. – М.: Наука, 1973. – 272 с. – С. 73.

²⁰ Аванесов Г. А. Преступность и социальные сословия. Криминологические рассуждения : монография / Г. А. Аванесов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 79 с. – (Серия «Научные издания для юристов»).

²¹ Криминологія: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / [Г. А. Аванесов и др.]; под ред. Г. А. Аванесова. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 575 с. – С. 144–145.

²² Иншаков С. М. Исследование преступности. Проблемы методики и методологии : монография / С. М. Иншаков. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. – 335 с. – С. 302–311.

²³ Закарлюк А. Поняття злочинності: предметна сутність / А. Закарлюк // Юридична Україна. – 2004. – № 4. – С. 43–49.

²⁴ Голина В. В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления / В. В. Голина // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – 420 с. – С. 324–336.

²⁵ Дьомін В. М. Злочинність як соціальна практика: інституціональна теорія криміналізації суспільства : монографія / В. М. Дьомін. – О.: Юридична література, 2009. – 616 с.

²⁶ Голина В. В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления / В. В. Голина // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – 420 с. – С. 324–336.

²⁷ Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 570 с. – С. 361.

Резюме

Стаття присвячена розкриттю методологічних підходів до вивчення злочинності і визначенню поняття злочинності у кримінологічній науці як кримінальної практики людей.

Ключові слова: методологія, соціальний конфлікт, системний підхід, магнітна модель, механізм криміналізації, поняття злочинності, кримінальна практика.

Резюме

Статья посвящена раскрытию методологических подходов к изучению преступности и определению понятия преступности в криминологической науке как криминальной практики людей.

Ключевые слова: методология, социальный конфликт, системный подход, магнитная модель, механизм криминализации, понятие преступности, криминальная практика.

Summary

The article deals with disclosure of methodological approaches to the study of crime and the definition of crime in criminological science as a criminal practice of people.

Key words: methodology, social conflict, systematic approach, the magnetic model, the mechanism of criminalization, the notion of crime, criminal practice.

Отримано 19.06.2012

Д. М. ХАРКО

Дмитро Михайлович Харко, аспірант Волинського національного університету імені Лесі Українки

ТЕОРІЇ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ СПІВУЧАСТІ ТА ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ ВИКОНАВЦЯ ЗЛОЧИНУ

Становлення України як демократичної і правової держави ставить перед органами державної влади ряд невідкладних і важливих завдань. Одним із таких завдань є удосконалення протидії злочинності. Особливу увагу слід звернути на забезпечення ефективної протидії злочинам, яким властивий підвищений ступінь суспільної небезпечності. До таких відносять злочини, що вчинюються у співучасті. Підвищена суспільна небезпечність цих злочинів викликана, насамперед, складністю їх розслідування, а також можливістю застосування співучасниками більш ефективних способів підготовки, вчинення, приховування суспільно небезпечних діянь. Як правило, співучасть супроводжується заподіянням тяжкої чи особливо тяжкої шкоди охоронюваному кримінальним законом порядку суспільних відносинам або ж створює можливість заподіяння такої шкоди. Злочинці при цьому діють більш зухвало й рішуче, у них з'являється ілюзія безкарності та уникнення відповідальності. У цьому зв'язку важливість дослідження питань співучасті в сучасному кримінальному праві України не викликає сумніву.

Аналізу питань інституту співучасті, у тому числі й питань правової природи співучасті, присвячено свої праці чимало українських та зарубіжних науковців. Серед них можна виокремити Г. А. Аванесова, С. В. Афіногенова, М. І. Бажанова, Р. Р. Галиакбарова, О. І. Гурова, Н. О. Гуторову, Г. П. Жаровську, А. Ф. Зелінського, Н. Г. Іванцову, О. О. Квашу, А. П. Козлова, М. І. Коржанського, О. М. Костенко, Н. Ф. Кузнецову, І. І. Карпеця, Ю. О. Красікова, У. Е. Лихмус, В. В. Лунєєва, В. О. Навроцького, В. С. Прохорова, В. Г. Смірнова, А. Н. Трайніна, О. М. Царгородцева, М. А. Шнейдера та багатьох інших.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених проблематиці інституту співучасті, ряд питань так і залишається відкритим. Одним із них є розбіжності у розумінні науковцями правової природи співучасті, що, в свою чергу, викликає труднощі із визначенням ролі виконавця (співвиконавця) у вчиненні злочину у співучасті. Опосередковано питання ролі виконавця злочину викликає дискусію щодо визначення підстав відповідальності співучасників злочину, яка сьогодні має значний інтерес науковців як в Україні, так і за її межами.

Виходячи з цього, доцільним, на наш погляд, буде проведення аналізу найбільш поширених теорій правової природи співучасті, а також визначення ролі виконавця (співвиконавця) злочину відповідно до основних теорій у науці кримінального права.

Як уже було зазначено вище, злочин, вчинений у співучасті, розглядається як такий, що несе підвищену суспільну небезпеку, і це, на погляд В. Я. Мочкоша, є однією з причин, через які інститут співучасті вважається у вітчизняному кримінальному праві одним із найскладніших¹. Г. П. Жаровська також вказує, що незважаючи на майже двохсотлітню історію вивчення даного інституту в теорії кримінального права і нині спостерігається